

Нові пізньочерняхівські житла на Львівщині

В. М. Цигилик

Важливе значення у розв'язанні питання походження раних слов'ян має дослідження пам'яток першої половини I тисячоліття нашої ери, зокрема, черняхівської культури, особливо на її кінцевому етапі. Цей хронологічний період засвідчується поселеннями, на яких виявлено житла, що відносяться до кінця IV — початку V ст. нашої ери. Декілька таких жител відкрито автором на початку 80-х років на Львівщині.

Одне таке житло досліджене в 1980 році на поселенні першої половини I тис. нашої ери біля села Рудники Миколаївського району. Поселення знаходиться в 800 м на північ від села, праворуч від дороги Рудники-Раделичі, в північній частині урочища Голодівка. Урочище являє собою рівну терасу, яка в північному напрямі круто обривається до рибгоспних ставків. Розкоп з системою траншей було закладено в центральній частині поселення¹.

Житло відкрито в східній частині розкопу, його контури простежено на глибині 0.5 м від сучасної поверхні, де воно вирізнялось своїм заповненням на фоні жовтосірого суглинку. Це була напівземлянка майже квадратної форми розміром 4.2x4.2 м, орієнтована кутами за сторонами світу. Вирізані в матеріку стінки були прямовисними, долівка рівна, сильно втоптана, заглиблена на 1.05 м від сучасної поверхні.

В південно-східному куті житла розміщалося вогнище. Це була випалена на товщину 2.5 см до червоного кольору частина долівки розміром 0.7x1.3 м. На вогнищі простежено попіл, вуглики.

В західному куті житла розчищено розвал печі, побудованої з глини. Від неї збереглась західна стінка, яка частково зсунулась під край житла. Добре збережена черинь, що знаходилась дещо вище долівки житла, була випалена до сірого кольору. По краях черені чітко простежувались сліди стінок. В конструкцію куполу печі входили глиняні «хлібці» — вальки, що були скупчені на черені. Челюсті виходили в середину житла. Розміри печі 0.65*1.0 м, розміри 0.5x0.7 м (Рис. 1, 3).

Житло було заповнене чорною, жирною землею, перемішаною з кусочками обмазки, вугликами. Траплялись дрібні кусочки залізних шлаків. В запов-

© В. М. ЦИГИЛИК

ненні крім ліпних виявлено також уламки гончарних посудин, характерних для черняхівської культури, а також залізну наковальню, уламок кам'яного бруска.

Ліпні горщики виготовлені з глини з домішкою шамоту, поверхня шорстка коричневосірого кольору, випал посередній. Горщики з опуклими боками, низькі, слабо розхилені вінця, рівні денця. Діаметр вінець одного з них (Рис. 2, 2, 7) виносив 18 см, другого — 10 см. Гончарна миска з рівною поверхнею сірого кольору, мала сильно розширені стінки, денце на кільцевій підставці. Діаметр денця 12 см (Рис. 2, 13).

Залізна наковальня мала вигляд перевернутої піраміди із зрізаною вершиною.

Підсумовуючи, можна відзначити, що квадратної форми напівземлянкове житло з глиняною піччю в кутку поєднувало в своєму заповненні як ліпну кераміку, що знаходить поширення в ранньослов'янському періоді, так і гончарний посуд черняхівського характеру.

В 1981 році проводились дослідження поселення біля села Березець Городоцького району. Поселення знаходиться на західній околиці села, в 400 м на захід від школи, в урочищі За рудкою. Це лагідний південний схил, що тягнеться зі сходу на захід, в сторону села Тулиголови. По південному краю урочища протікає потік, що впадає в р. Верещицю, а з півночі його перетинає польова дорога, що веде з Березця в Тулиголови. Довжина поселення до 700 м, ширина 100-150 м.

Роботи проводились в південно-східній частині поселення. На дослідженій площі в 520 м² стверджено таке нашарування ґрунту: чорнозем доходить до глибини 0.45-0.50 м; нижче він змінюється бурим суглинком, що на глибині 0.65 м переходить в глину. В другому та третьому штихах трапляються шматки обмазки, вуглики, а місцями й окремі фрагменти кераміки та кістки. Основна маса знахідок сконцентрована біля споруд та в їхньому заповненні. Крім двох поховань верхньодністровської групи культури шнурової кераміки, пшеворського та черняхівського жител відкрито одне житло пізньочерняхівського типу.

Це була напівземлянка квадратної в плані форми розміром 3.3x3.3 м, орієнтована стінками по лінії північний схід — південний захід. Вирізані в материк прямовисні стінки переходили в рівну, материкову з сильно втоптанним прошарком наносної землі долівку, заглиблену на 1.0 м від сучасної поверхні.

В західній частині долівка була покрита шаром вугликів, кусками глиняної обмазки. Скупчення вугликів спостерігалось в північно-західному кутку.

Під північною та південною стінками посередині їх довжини знаходились ямки від стовпів, що служили опорою для центральної (несучої) балки, до якої кріпились крокви двосхилого даху. Діаметр ямок 0.2-0.3 м., глибина 0.15 м. від рівня долівки.

Ямки від стовпів, розміщені на віддалі 0.3 м одна від другої, простежено в південно-західному кутку житла, їх діаметр 0.25 м, глибина 0.15 м від рівня долівки.

Цікавою є ямка дещо більших розмірів, що знаходились в південно-східному кутку житла. Вона мала овальну форму розміром 0.6x0.9 м та глибиною 0.2 м від рівня долівки. Від згаданої ямки в південно-східному, а далі в південному напрямку відходила канавка і впадала в потік, що обмежує поселення з півдня. Канавка викопана нижче рівня долівки і служила для від-

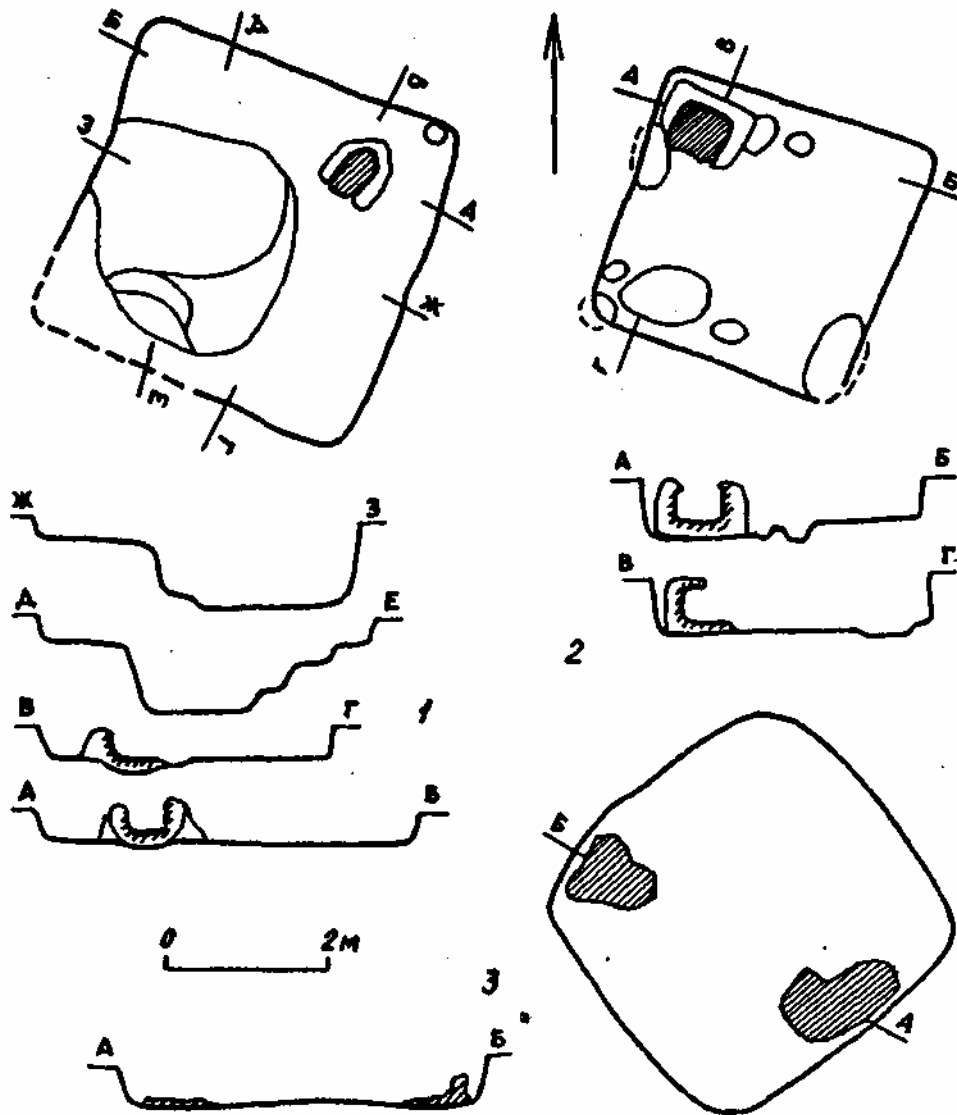

Рис. 1. Плани та перерізи пізньочерняхівських жител: 1—Неслухів, 2—Березець, 3—Рудники.

ведення води з житла. В перерізі канавка мала фігурну форму: її ширина у верхній частині 30 см, а в нижній 10 см.

В північно-західному кутку житла була піч, вирізана в материковому глиняному останці чотирикутної форми, розміром 1.15x1.20 м та добудована з глини. Між останцем і стінкою житла простір був заповнений землею, перемішаною з великою кількістю вугликів, дрібними кусочками обмазки. Стінки печі вертикальні з незначним звуженням при переході їх в купол. Висота стінок 0.52 м від рівня черені. В конструкцію купола входили глиняні «хлібці» — вальки. Вони знаходились в частково збереженому куполі та в завалі на черені печі. Черінь мала близьку до чотирикутної форму розміром 0.6x0.8 м, челюсті були з південної сторони (Рис. 1, 2; 3).

На черені виявлено уламок ліпного горщика (рис. 2, 3), а в переднічній ямі фрагменти ліпного (рис. 2, 4, 14) та гончарного посуду (рис. 2, 12), Уламки ліпної та гончарної кераміки, кам'яні бруски виявлені по всьому заповненню житла. Бронзова фібула була втоптана в наносний шар долівки житла (рис. 2, 18).

Третє житло було відкрите в 1983 році на поселенні біля с. Неслухів Кам'яно-Бузького району, яке досліджувалось в 1898-1899 та 1903 р. К. Гадачком, а в 1946 р. М. Ю. Смішком³.

Дослідження 1983 р. проводились в урочищі Лісковиця, яке являє собою лагідний схил, обмежений з західного та північно-західного краю польовою дорогою та болотистою долиною, що підходить до другої частини поселення (ур. Грабарка). В південному напрямі урочище підвищується і тягнеться до крайніх хат села.

Розкоп закладено в північній частині урочища, за 20 м від польової дороги. Після прокопування та зачистки третього штиху в центральній частині розкопу на фоні жовтобурого суглинку простежено заповнення заглибленої споруди з завалом кусків глиняної обмазки в північно-східному куті.

Житло являло собою споруду квадратної в плані форми розміром 4.2x4.2 м, орієнтовану стінками за сторонами світу із незначним відхиленням). Вирізані в материку вертикальні стінки переходили в глинисту материкову долівку, заглиблену на 1.0 м від сучасної поверхні.

В центральній-західній частині житла знаходилась підпільна яма розміром 2.5x2.5 м та глибиною 1.85 м від сучасної поверхні, або 0.85 м від рівня долівки. З південної сторони житла до ями вели два материкові виступи-східці. Нижній виступ розміром 0.3x0.8 м піднімався на 0.33 м над рівнем дна. Верхній, розміром 0.5x1.0 м піднімався на 0.33 м над нижнім (рис. 1; 1).

В північно-східному куті житла знаходилась піч. Вона була збудована з глини, мала підковоподібну форму, челюсті з південного боку, тобто звернені всередину житла. Стінки товщиною 15-18 см збереглись на висоту 0.45 м і були випалені на 4-6 см до червоного кольору. Черінь випалена на 2-3 см до сірого кольору з дальшим переходом в червоний колір. Розміри черені 0.45x0.65 м.

Купол печі, що обвалився на черінь, був зведений з невеликих глиняних, випалених до червоного кольору «хлібців» — вальків. Піч була заповнена по-

пелом. На черені знаходився ліпний горщик ранньослов'янського типу (Рис. 2, 1), фрагменти ліпного (Рис. 2, б) та два уламки гончарного горщика. Такі ж уламки були і в заповненні житла.

Описані три житла виділяються як формою, так і знахідками з заповнень від решти черняхівських жител згаданих поселень. Слід відзначити, що напівземлянки підквадратної форми з піччо-кам'яною, або з глиняною піччо, наявністю ліпної та гончарної кераміки в заповненні відомі на поселеннях черняхівської культури Верхнього і Середнього Подністров'я (Черепин, Сокіл, Теремці, Бакота), Західного Побужжя (Ріпнів II)⁴, на Пруті в Кодині⁵ і в інших регіонах. В таких житлах виступає ліпний посуд, зокрема, з'являються опуклобокні горщики, що близькі до посуду празького типу. Разом з ліпним посудом виступає гончарна кераміка. Взяти для прикладу Черепинське поселення. Виявлені на них житла 8 та 12 були підквадратної форми з печами. Керамічний комплекс складався з ліпного та гончарного посуду. Серед ліпної кераміки є горщики ранньослов'янського типу. На думку В. Д. Барана вони представляють форму горщика, яка стоїть між ліпним посудом черняхівської культури та посудом празького типу. Житло датується в межах IV-V ст. н. е.⁶

Особливо серед цієї групи пам'яток виділяється поселення біля села Теремці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Тут відкрито 25 жител підквадратної форми, в яких керамічні комплекси поєднують ліпний та гончарний посуд. На основі фібул житла датуються кінцем IV — поч. V ст. н. е.

Подібна картина з керамікою в описаних вище трьох житлах. В їхньому заповненні (в одному випадку на черені, в другому біля печі) знайдено ліпну кераміку, виготовлену з глини з домішкою шамоту, поверхня нерівна, шорстка коричневосірого кольору. Це були горщики з високо піднятими плечиками, низькими, слабо розхиленими вінцями, вузькими денцями (рис. 2, 2-4, 6-8, 14). За розмірами вони не однакові: діаметр їхніх вінців від 10 до 16 см. Зустрічаються і горщики більших розмірів. Діаметр вінців одного горщика виносив 20 см (Рис. 2, 2).

Один горщик, що знаходився на черені печі житла з Неслухова, зберігся повністю. Він виготовлений з глини з домішкою грубозернистого шамоту, поверхня нерівна, але з слідами згладжування у вертикальному напрямі, колір коричневосірий, випал посередній. Горщик мав злегка опуклі боки, слабо виділені плічка, невисокі, ледве розхилені вінця. Денце рівне з трохи виступаючим краєм. Діаметр вінців 14 см, висота 21 см, діаметр денця 8.5 см (Рис. 2, 1).

Гончарна кераміка виступає в усіх трьох житлах разом із ліпною. Це уламки горщиків, що мали в глині домішки піску, поверхня рівна, шорстка сірого, або темносірого кольору. У них опуклі боки невиділені плічка, трохи потовщені з заокругленим краєм вінця, денця рівні, або на кільцевій підставці (Рис. 2, 9, 10, 12-13). Зустрічаються і уламки мисок. Одна з них з гладкою поверхнею сірого кольору мала ребристий перелом бочків, конічно звужені плічка та легко розхилені вінця. Діаметр вінців 18 см (Рис. 2, 11). Виявлена в

заповнення жител гончарна кераміка є характерною для всіх пам'яток черняхівської культури⁸.

Серед матеріалів, з заповнення житла в Березці є глиняне пряслице, чотири кам'яних бруски, бронзова фібула з наносного шару долівки житла.

Фібула належить до типу профільованих з підв'язним приймачем. Вона мала шестигранну в перетині сильно зігнуту дужку, яка переходила в пластинчасту, трохи звужену до кінця, орнаментовану по краях зазубринками ніжку. Остання закінчувалась пластинкою, що була скручена в жолобок та підігнута назустріч голці, тонким кінцем обв'язана довкола дужки при її переході в ніжку, утворювала приймач.

Кінець дужки був розклепаний, з накрізним отвором для стрижня пружини. Довжина фібули 5 см (Рис. 2, 18).

Фібули підв'язного типу з дужкою, виготовленою з вузького ограненого стрижня, згідно А. К. Амброза відносяться до другого варіанту і датуються IV ст. н. е.⁹ Однак, ніжка нашої фібули пластинчаста, пластинчастий і приймач. А. К. Амброз відно-

рис. 3. Загальний вигляд житла з Березця.

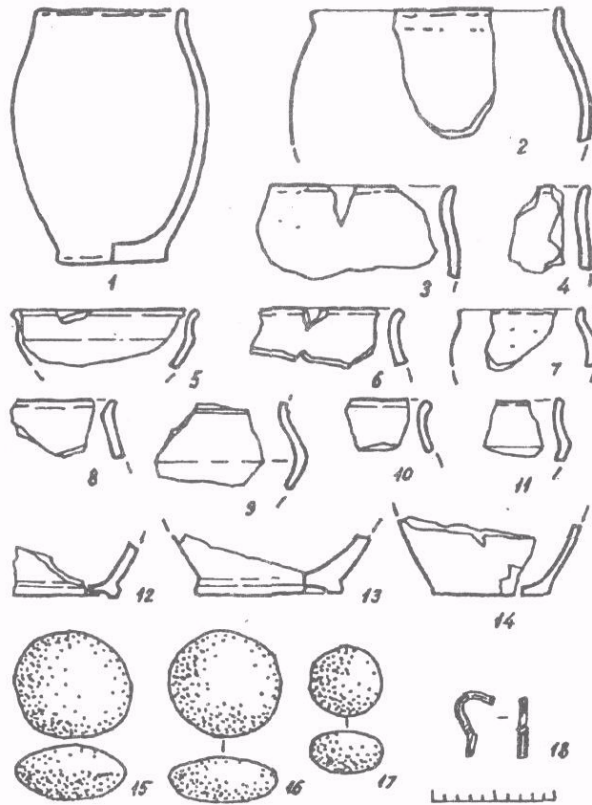
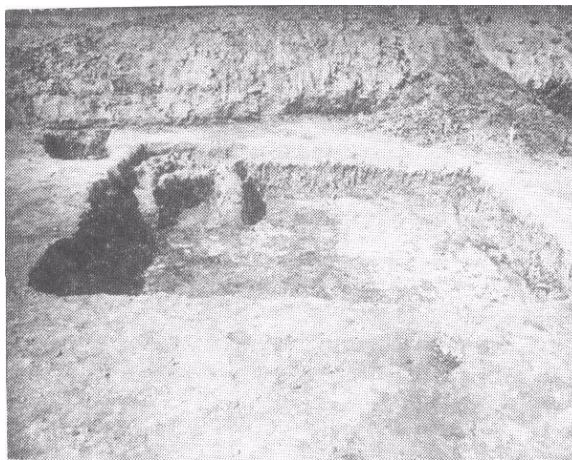

Рис. 2. Матеріали з заповнення жител.

силь пластинчасті фібули до третього варіанту підв'язних фібул і датує їх IV ст. н. е., відзначаючи, що вони трапляються і на початку V ст. н. е.¹⁰ Оскільки описана нами фібула об'єднує ознаки як другого, так і третього варіанту фібул, за А. К. Амброзом, а також виступає в житлі разом з ліпною керамікою, що є характерною для ранньослов'янських пам'яток, її можна датувати IV — поч. V ст. н. е.

Описані три житла мають елементи, які відрізняють їх від загальної маси жител черняхівської культури. Це характерна для них підквадратна форма напівземлянок з піччю в одному з кутів. В. Д. Баран вважає цю ознаку слов'янським елементом у черняхівській культурі¹¹. Це наявність в житлах і господарських комплексах ліпної, близької до ранньослов'янської, кераміки, що виступає разом з гончарною, властивою для попередніх культур, зокрема, черняхівської. На цій основі житла можуть бути включені до групи пам'яток з матеріалами кінця IV — початку V ст. н. е., які представляють заключний етап існування черняхівської культури і передують ранньослов'янським старожитностям.

Примітки

¹ Цыгылык В. Н. 1981, Раскопки с. Рудники // АО 1980.— М., 1981.— С. 318, 319.

² Цыгылык В. Н. Работы раннеславянской договорной экспедиции // АО 1981.— 1983.— С. 329.

³ Nadaszek K. Grairabarka Niesluchowska.— TeKa konserwatorska, Lwów, 1900.— zocz. 2;

Смішко М. Ю. Звіт про дослідження селища періоду «полів поховань» в Неслухові в 1946 році // АП УРСР.— Т. 1.— 1949.— С. 189-205;

Цыгылык В. И., Ивановский В. И. Поселение у с. Неслухов // АО 1983.— 1984.— С. 369-370.

⁴ Баран В. Д. Черняхівська культура.— К., С. 147, 166;

Баран В. Д. Славяне в середині I тисячелеття н. е. // Проблеми етногенеза славян.— К., 1978.— Рис. 4.;

Баран В. Д., Козак Д. Н., Тертиловський Р. В. Походження слов'ян.— К., 1991.— С. 68, 69.

⁵ Русанова И. П. Славянские древности VI-VII вв.— М., 1976.

⁶ Баран В. Д. Черняхівська культура.— С. 136.

⁷ Баран В. Д., Козак Д. Н., Тертиловський Р. В. Вказ. праця.— С. 70.

⁸ Баран В. Д. Черняхівська культура.— С. 85-98.

⁹ Амброз А. К. Фибулы юга Европейской части СССР // САИ.— 1966.— Д-1-30.— С. 63.

¹⁰ Там же.— С. 64.

¹¹ Баран В. Д. Черняхівська культура.— С. 166.